

Geheime rechtbank van verzet genoemd in originele bron

VEEMGERICHT

Herman Hermans

Er is geen reden te twijfelen aan het bestaan van het Friese veemgericht, stelt rechtshistoricus Herman Hermans. Uit een bron van vóór de bevrijding blijkt dat er een gerecht bestaat dat voor het verzet vonnissen velt.

Tijdens de Duitse bezetting moest het Friese verzet beslissen hoe om te gaan met personen die het ondergrondse werk in gevaar brachten. In Friesland werd gesproken over een 'veemgericht', een geheime rechtbank die voorgenomen liquidaties beoordeelde en daarmee besliste over leven en dood. Het bestaan van zo'n veemgericht was in deze krant

onlangs onderwerp van discussie. Het is echter mogelijk dit zogenoemde Friese veemgericht historisch te reconstrueren.

Een tijdens de bezetting opgestelde notitie werpt licht op dit mogelijke gerecht. Zij werd eerder gepubliceerd in mijn *Om des gewetens wille: De geschiedenis van een arrest in oorlogstijd* (2003), maar verdient

hier een nadere bespreking.

Het archief van Tresoar bevat een notitie van een van de rechters aan Popke de Haan (vermoedelijke schuilnaam van de geadresseerde), gedateerd op 16 maart 1945. De notitie bevat de volgende passage.

'Deze zaak is m.i. zoo duidelijk dat daarvoor geen onderzoek door den

Officier-Commissaris nodig is. Ik kan mij vereenigen met het wijzen van een doodvonnis, mits de executie plaats vindt zonder enig spoor na te laten. Hierop moet speciaal de nadruk gelegd worden en aan deze eisch onvoorwaardelijk de hand worden gehouden. Ten aanzien van de samenstelling van onze Raad is het in dezen een bezwaar dat het derde lid dezelfde is als D8. Ik wees

De door het verzet als gevaarlijk beschouwde Pier Nobach, in het grensgebied van Groningen en Fryslân, werd na zijn gevangenneming tentoongesteld aan de fotograaf. Het verzet besloot hem te liquideren, maar doodde per vergissing zijn zoon. Het veemgericht moest liquidaties een meer rechterlijke basis geven. Foto: Tresoar

den GC. hier reeds eerder op en verzocht, (mede omdat het mij niet juist voorkomt, dat een Dic. die toch als regel gevallen bij de Raad aanbrengt, althans dit kan doen, mede de beslissing neemt) een ander in diens plaats te benoemen. Ik deed dienaangaande een voorstel, betreffende iemand die hier ter stede aanwezig is, maar hoorde daarover verder niets. Wilt u dit even ter sprake brengen, ook speciaal ten aanzien van dit geval?’ (Mijn veronderstelling dat D8 en het derde lid één en dezelfde persoon zijn is toch juist? De nummering van districten staat mij niet zeker voor de geest). ‘[w.g.] Kuipers.’

De notitie laat zien dat binnen het Friese verzet een orgaan bestond dat als een soort rechterlijk college fungeerde. De term ‘doodvonnis’ wijst eerder op een rechterlijk oordeel dan op een bevel van een orgaan binnen de verzetsorganisatie dat niet met rechterlijk gezag is bekleed. De notitie noemt ook een Officier-Commissaris die nader onderzoek kan verrichten. Die functie lijkt op die van een onderzoeksrechter en wijst op een structuur die aan de reguliere strafrechtspraak herinnert. Uit de notitie blijkt ook dat drie rechters afzonderlijk oordeelden; een tussenpersoon verzamelde hun oordeel.

Analyse

Belangrijk is de aantekening over de samenstelling van het gerecht in dit specifieke geval. De opsteller acht het ongewenst dat een door hem als ‘D8’ vermelde functionaris aan de beslissing deelneemt, omdat hij ook met een andere taak binnen de organisatie is belast, namelijk het aanbrengen van zaken. Dit wijst erop dat men functievermenging wilde vermijden.

De notitie verwijst naar een indeling in districten, mogelijk gekoppeld aan verzetsstructuren. De opsteller verbindt aan zijn oordeel de voorwaarde dat de executie spoorloos plaatsvindt. Dat benadrukt het geheime karakter van besluit en uitvoering. De notitie is een intern werkdokument voor gerecht en verzetsleiding. De schrijver voelt zich niet alleen verantwoordelijk voor het oordeel, maar ook voor een zorgvuldige procedure. Dat wijst op juridische scholing en ervaring, opgedaan in magistratuur of advocatuur.

Wie de notitie van 16 maart 1945 schreef, staat niet vast. Zij werd aangetroffen in een dossier van de Vereniging Friesland 1940-1945 (in Tresoar), waarin zich ook een brief bevindt die is ondertekend met de schuilnaam ‘Servaas’. In die brief van 13 april 1945 verklaart de schrijver zich bereid het burgemeesterschap van Dantumadiel te aanvaarden. Enkele dagen later werd mr. Pieter Taekes van der Herberg daar benoemd tot waarnemend burgemeester. Daarmee ligt het voor de hand dat hij de auteur van de brief was.

De notitie is ondertekend met ‘Kuipers’. Zij bevindt zich als enig ander stuk in hetzelfde dossier als de Servaas-brief en vertoont daar

Hoe het college precies was samengesteld, blijft al met al onduidelijk

mee sterke overeenkomsten in handschrift en inkt. Dit maakt het aannemelijk dat de notitie door Van der Herberg is geschreven en dat ‘Kuipers’ een van zijn schuilnamen was.

Rechter Wedeven

Van der Herberg was in elk geval bekend met het bestaan van het gerecht. Dat blijkt uit de Servaas-brief. Hij beveelt daarin onder meer een kandidaat aan voor een naoorlogs burgemeesterschap en vermeldt dat deze opsporingswerk heeft verricht voor het veemgericht en ‘de laatste tijd’ ook voor de krijgsraad. De vermelding van een ‘krijgsraad’ suggereert dat tegen het einde van de bezetting het veemgericht onder een andere benaming voort bestond.

Vervolgens rijst de vraag wie de andere leden waren. Een waarschijnlijke kandidaat is Jan Wedeven. Hij was tot februari 1943 lid van het gerechtshof in Leeuwarden, maar werd door de Duitse bezetter ‘wegens grove verzaking van zijn ambtsplichten’ uit zijn functie ontslagen na een arrest dat de bezetter onwelgevallig was. Opmerkelijk is dat in diezelfde zaak Van der Herberg als advocaat van de verdachte was opgetreden.

Uit mijn gesprekken met Wedevens zonen kwam naar voren dat hun vader tijdens de bezetting zitting had in het veemgericht. Jacob Wedeven, die toen nog bij zijn vader thuis woonde, verklaarde dat politieman Houwing het contact met de rechters onderhield. Houwing bracht regelmatig rapporten langs en nam het oordeel van vader weer mee. Volgens Jacob Wedeven moest een uitgesproken vonnis binnen 24 uur worden uitgevoerd. Dat past bij het beeld uit de notitie: de rechters oordeelden afzonderlijk en een tussenpersoon verzamelde hun oordeel.

Daarmee lijkt in elk geval één lid van het gerecht te kunnen worden geïdentificeerd. Over de verdere samenstelling bestaat minder zekerheid. In de naoorlogse literatuur zijn verschillende namen genoemd, maar daarvoor is nooit hard bewijs gevonden. Ypma en anderen noemen als mogelijk lid mr. B. Ph. baron van Harinxma thoe Slooten.

Legaliteit

De verzetsman Douwe Witteveen, die de oprichting van het veemgericht in de lente van 1943 dateert, spreekt in een interview (Tresoar) over twee rechters uit Leeuwarden en één uit Assen. Verzetsman Toon Mulder noemt twee beëdigde rechters. Hij merkte daarbij op dat de uitspraak van de rechters de liquidatie tot een volkomen wettige terechtstelling maakte (NIOD). Daaruit blijkt hoe men het veemgericht zag: als middel om binnen de illegaliteit een zekere legaliteit te behouden.

Hoe het college precies was samengesteld, blijft al met al onduidelijk. Mogelijk werd wel telkens door drie personen geoordeeld, maar werden die gekozen uit een grote kring van vertrouwelingen.

Uit onder meer de verklaring van Jacob Wedeven blijkt dat politie-man Anno Houwing verbindingsman was tussen de leden van het veemgericht en de verzetsleiding. Dit beeld strookt niet met de in deze krant geuite veronderstelling dat Houwing zelf doodvonnissen uitsprak en slechts de indruk wekte dat er een veemgericht bestond. Voor een dergelijke hypothese zijn in de beschikbare bronnen geen aanwijzingen gevonden. Sterker nog: in zijn werk over het Friese verzet schrijft de vooraanstaande en dus goed geïnformeerde verzetsman Wijbenga dat het veemgericht juist op voorstel van Houwing werd ingesteld, omdat deze vond dat het recht zoveel mogelijk gehandhaafd moest blijven.

Historische studies van onder anderen Ypma, Wijbenga, Schaaf en Loe de Jong ondersteunen dit beeld van een vorm van interne rechtspraak binnen het verzet. Daarnaast bevestigt de bij het NIOD aanwezige documentatie, die afkomstig is van de Friese illegaliteit, de procedure van rapportage, besluitvorming, terugkoppeling en uitvoering.

Behoorlijke rechtspleging

Het beschikbare materiaal laat geen volledige reconstructie toe. Wel wijzen verschillende onafhankelijke gegevens erop dat binnen het Friese verzet een college bestond dat over voorgestelde liquidaties oordeelde en ondanks alles trachtte te handelen naar de normen van een behoorlijke rechtspleging. De notitie van 16 maart 1945 biedt daarmee een zeldzame inkijk in de manier waarop het Friese verzet verantwoordelijkheid nam voor beslissingen van de zwaarste aard.

.....
Dr. mr. H.L.C. Hermans is oud-rechter en rechtshistoricus